مەولەوی وێنای خوداگایی قەومی/مێژوویی کورد

عادل محەممەدپوور

گووشـراوی باسـەکە: زێـدماتی دەقـە شـێعرییەکانی ئەوسـای کـوردی پێکهاتووە لە ژانێری ئەدەبی «لیریکا» وێڕای ئەمە هەندێ واتای فەلسەفی لـەو تێکـستانا دەبینـرێ. ئـەم نووسـراوە ئەیـەوێ بلـێ هـەوێنی ئـەو سـێ چەمکە«عەقڵییەتی گشتی یان جیهانی، رۆحی قـەومی و خوداگـای مێـژوویی» کـە دەزگـای فەلـسەفی «هێگێـڵ»یان پێکهێنـابوو لـەم چـامەی مەولـەوی کـە دەخوێنرێتەوەو هەستی پێدەکرێ.

دەسـتەواژە سـەرەکییەکان: مەولـەوی، هێگێـڵ، لیریکـا، رۆحـی جیهـانی، ئاگایی، خوداگایی قەومی و...

وەرایی:

ئەم پەیلوا(بۆچوون) راستە کە هەر لە مێژە بەکگراوندی مەعریفە و قەڵای فەلـسەفی و تـەلاری رۆشـنبیری کـورد شـێعر بـووە، شـێعر تاکـە ئیـستاتیکای «بوون» و شوناسی «نەتەوایەتی» بووە بـۆ کـورد، بـە هـۆی هەنـدێ هۆکـاری سیاسی–کۆمەڵایـەتی لـە رەورەوەی مێـژوودا، بێبـەش بـوە لـە بـاقی ژانێـرە فەلـسەفی، ئـەدەبی و هونەرییـەکانیتر. زۆربـەی ئـەو دەقانـەی ئـەمڕۆ لـە نێـو ئارشـیڤی «چـواردە سـەدە»ی[١] شـێعری ئەوسـای کـورددا هـەن: هـەر لـە «کرکـە[٢]»ی هورمزگـان[٣]، تـا شۆڕشـە مۆسـیقاییەکەی فـۆڕم و نـاوەرۆکی

گۆران، هەموویان یەك تۆخم بە ناو «لیریکا Lirika، غنایی» بە هەموو سەرچەشنەکان و واتاکانیەوە[٤]، دەیانگرێتەوە. باری کۆمەڵایەتی–سیاسی و نەبوونی دەسەڵات و فەقری میدیا و سروشتی تایبەتی کوردستان و تەجروبە تاکییەکانی شاعرانی کورد، بۆتە هۆکارێك کە ئارشیوی شێعری ئەوسامان بێ بەریی بێ لە ژانێری حەماسی(داهێنانی فەلسەفەی مێژوویی کورد) و نومایشی(دراماتیك) بە واتای راستەکی.

زێدهاتی دەقە شێعرییەکانی ئەوسای کوردی پێکهاتووە لە ژانێری ئەدەبی «لیریکا»، بە مەرجێك هەموو لایەنەکانی ئەم ژانێرە لە بەرچاو بگرین. عێرفانی، تێئۆکراتی و ئەشراقی، عاشقانە، تەغەزولی–حەماسی، نەتەوایەتی–کۆمەڵایەتی، سروشتخوازی، تەجروبەی تاکی، بۆنە و تایبەتەکان و... یەکدەستی چەشن و مەزموونی ئەدەبی خەسارێك بووە بۆ شێعری نەتەوەییمان، زۆربەی شاعێرەکانی ئەوسا(ئەڵبەت هەفتا هەشتا ساڵ پێشتر لە ئێستا) کەمتر چووگن بە قەرەی کێشەکانی کۆمەڵگە و کەمتر پرسیان دروستکردوە. ئێمە دەقێکی «حەماسی/پاڵەوانی» وەك «شانامەی فێردەوسی»مان نەبووە کە «فەلسەفەی مێژوو» دروست بکات. لەولاشەوە بێبەش بووگین لە رەخنەڤانێکی توکمە و شێوازناسێکی کارامە کە بتوانێ بە شێوەی رەوشمەند و ئاکادمی، دەقەکان بخوێنرێتەوە و قۆناغەکان کەشف و پێناسە و شێوەی رسکانی فورم و ناوەرۆکی ئەم بزاڤە درمناسی بکاتن. شێوەی سونەتی هاوردەی مەعریفی ئێمە تەنیا ئیهتیمام بە رەهەندی دەرەکی ئەدەبەوە بووگە، واتە چەقداکوتان و سمڕ لە سەر ناسنامە و بیۆگرافی کەسایەتی شاعێر و دانەر. لایەنی دەروونی دەقەکان و هۆکاری رسکانی قۆناغەکان، لە سەر مێتۆدی زوانەوانی–شێوازناسی، بڕشتکاری و پۆلێنبەندی نەکراوە. سروشتییە کە سیمای ئەدەب و رۆشنبیری کوردی لەم

فەزا سامناك و تاكدەنگەدا، لێڵ وناديار بنوێنێ. سەرەڕای ئەمانە هەر بەم سامانە ئەدەبییە کە هەمانە ئەبێ گەش بین ئەگەر بە وردی بە مێتۆدی رەخنەی زانستی ئەم دەقانە بخوێنینەوە دەتوانین توخمەكانیتر پێناسە بكەین. بۆ چەسپاندنی ئەم مەبەستە چامەیەكی غنایی «مەولەوی تاوەگۆزی ١٨٠٦–١٨٨٠ز» بە شێوازی هێرمنۆتیك(راڤەكاری)دەخوێنمەوە و پەیلوای خۆم ئاراستەی خوێنەران ئەكەم. لەم خوێندنەوەدا هەوڵمداوە ئەو مەبەستانەی لەم چامەدا هەیە لە گەڵ بیرۆكەی بیرمەندی مەزنی رۆژاوا، «هێگلێ ١٧٧٠–١٨٣١ز » بەراورد بكەم. رەنگە كارێكی شاز و دوور لە لۆژیك بێتە بەرچاو، تەنیا كاتە كە یەكیان دەگرێتەوە، ئەگەرچی مەولەوی پەنجا ساڵ پاش ئەم بیرمەندە ژیاوە و قەت هێگێلی نە ناسیوە، بەڵام هەردووكیان لە سەدەی نۆزدەهەمدا بە دوو بیری جیاواز و دوو كۆمەڵگەی لێكنەچوو ژیاون. بەڵام بەڵگە بۆ من دەقەكەی مەولەوییە، كە زیندوو و سەربەخۆ هاتۆتە رێچكەی دیالۆگ و رۆگەی شرۆڤاندن بە قەولی «ریكۆر» ویستوومە كاكڵەی دەقەكە زەوت(تەساحوب) بكەم. بە تێگەیشتنی من لەم دەقەدا ئەم سێ چەمكە«رۆحی جیهانی، رۆحی قەومی و خوداگایی مێژوویی» كە دەزگای دیالێكتیكی هێگێلێ پێكدەهێنن، لەم دەقەی مەولەویدا هەستیان پێدەكرێ. ئەمە پەیلوا و هەڵێنجاندنی منە و رەنگە بۆ هەندێكیش دژكار و تەنانەت دوور لە واقێع بنوێنێ، چاوەڕێی بیروڕای جیاوازم، من وابیر ئەكەمە، مەرج نییە هەموو كەسێك وەك یەك بیر بكەنەوە، «ئەگەر قەرار بێ هەموو كەس وەك یەك بیر بكەنەوە ئەوا هیچ كەس بیر ناكاتەوە».

«گئۆرگ ویلهێلم فێردریش هێگێلێ» بیرمەندی توكمەی ئاڵمانی لە بارەی«عەقڵی گشتی، ئاگاهی و خوداگاهی مێژوویی–قەومی» روانگەی تایبەتی خۆی هەیە. «لە بیرۆكەی «هێگێلێ»دا، جیهان پێكهاتەو گۆڕەپانی

کردار(کنش) و هەوڵدانی خوداگای رۆحە. وێنای ئەم گەوهەرەش «عەقڵێکی گشتی، یان رۆحێکی جیهانی[٥]»یە کە بەخشراوە بە بوونەوەرێك بە ناو مرۆڤ کە خاوەن ئاوەز، ژیار و ژیانی فەرهەنگیە. بە گوێرەی بۆچوونەکانی «هێگێل» ئاگاهی گەوهەرێکی بزاڤمەند و هەوڵدەرە کە دایم وا لە هەوڵداندا بۆ گەیشتن بە «خوداگاهی قەومی». ئەم رۆحە «مینە»وییە–پیرۆزە– هەردەم لە کۆشش و جۆششدایە تا نموودەکانی لە «جیهانی مادی»دا وێنا بکات، یانێ ئەگەر بیەوێ گەوهەری «ئاگاهی» بە گەوهەری«مادی» بگۆڕێت، دەبێ بێ وچان لە هەوڵی گۆڕاندا بێ، تا لەم کێشمەکێشەدا، چەمکی «رۆحی قەومی» بۆ ئەو مرۆڤانە کە بە خوداگایی مێژوویی گەیشتوون دابین بکات بەم چەشنە هەر قەوم یان هەر نەتەوەیێ دەبێتە خاوەنی رۆحی تایبەتی–قەومی خۆی. «هێگێل» پێیوایە ئەم رۆحە بۆ هەموو نەتەوەکان یەکسان نییە.

نەتەوەکان بە گوێرەی رادەی هەوڵدان و مادیکردنی «مینە»[٦] کان وەك (ئاوەز، فەرهەنگ، رێکخراوە کۆمەڵایەتی سیاسی ئایینی و ئەفسانەییەکان و...) دەگەنە ئەم بەهرە رۆحییە–جیهانییە و لێی بەرخوردار دەبن. واتە ئەگەر هەر نەتەوەیەك بۆ«خوداگاهی قەومی» خۆی باشتر هەوڵدەبدات زووتر دەگاتە لووتکەی هەبوون، ئەوەش لەم دۆزە هەڵەتە دەبێ بێ گومان لە بازنەی ئەو رۆحە پیرۆزە– گشتییە دوور دەکەوێتەوە و گلۆڵەی دەکەوێتە لێژی. بە کورتی دەزگای فەلسەفی «هێگێل» بۆ گەیشتن بە «لووتکەی شوناسی نەتەوەیی» بەم سێ ئاراستەدا تێدەپەڕێ: «١–ئاگاهی(نموودی رۆحی جیهانی)٢– بە شتکردنی ئاگاهی(مادیکردنی مینەکان)٣–گەیشتن بە خودئاگاهی قەومی[٧]». مەولەوی زۆرتر وەك شاعێرێکی عارف دەیناسن–هەر وایشە– لکاندنی چەمکی فەلسەفەی هێگێل بۆ ئەم زاتە دژبەرە لە گەڵ

کەسێتی شاعێر و دۆخی زەمەن و باری شارستانی ئەم دوو زانا مەزنە. بەڵام با بزانین دەقەکەی چۆن داوەری دەکات:

ئەی گەهوارەی دەور، تای دەسرازەی خەم
تاکەی سەرەنگوشت خەفلەت نە تۆی دەم!
بازیت پێ وەردەن هەریەك وەلایێ
سەدای دایەنان وە لایە لایێ
های! نە فەرقش هەن، ئەو سەداو تەئسیر
تا ئەو لاوناو ئەو مەزەو ئەو شیر
هەر تفلێ بێ شك ئەی بێشك خەفتەن
جەی دایە بڕیان، بەو دایە جفتەن
وەس خاکبازی کەر بێدار بەر ئامان!
بڕیانەوەی تۆیچ سەروەختش ئامان
ها وە قەفاوە یەند شی بە وێدا
چەم پەی بینایی مدێۆ بە وێدا
قەزا وە قومار نە پای بەختمەن
قامەت حەڵقە بەست وەخت باختمەن
موترێب سازەکەت، ئۆف! چ وەش تەرز بێ
ئی جارەیش وەك دەنگ مەجلیس هەر بەرز بێ
تا کوورەی زاریم بڵێسە سانۆ
داخ لوای وێم جە دڵ نەمانۆ
داد نمەدۆ داد شین، مالوومەن لێم
دمای وێم پەرێم، هیچ کەس وێنەی وێم (٨)

ئەم چامە وەك باقی چامەكانیتری مەولەوی خاوەنی كومپۆزیسیۆن و ریتمێكی ئەستوونییە، واتە شێعرەكە وەك پرۆسەیەك سەرتاخوار دێتە بەرچاو، بە بەكاربردنی توخمی «گێڕانەوە» ویستوویەتی تەنها یەك مەبەست پیشان بدات. بە دیدێكی تازە بۆ فەلسەفەی ژیان، بۆ تاكەكانی كۆمەڵگە كە گوایێ ژیان ئاراستەیەكی عەبەس نییە، ژیان ئەبێ گەوهەری «ئاگایی، ئاوەز»ی لە گەڵدا بێ، چاوبەستراو تەسلیمی ئاكاری قەزاو قەدەر نەبی. گوتوومە مەولەوی یان هەر شاعێرێكی راستەقینە پێشڕەوی زەمانەی خۆیانن، زۆر ساڵانێك لە پێش خەڵكانیترەوە دەژین. بە راڤەی ئەم شێعرە، چما ئەم زایەڵە بۆ ئەم كۆڕە كولتووری–ئەدەبییە وتراوە. پەیام دەنێری و وشیار دەكاتەوە: «ئەم شوناسە دەمانێكە لە بێشكەی شارستانی و ئارشیڤی نەتەوەیەكدا خافڵ ماوەتەوە، دایكی راستەقینەی نییە، زڕدایك(دایە) لایەلایەی فێڵبازانەی بۆدەكات، ئائاگا لەوەی كە تەنیا ئەیخڵافێنن، ئەوا خەریكە پشتی ئەكۆمێتەوە، چاوی تەنیا بەرپێی خۆی ئەبینی، مێژینەیەكی چەن هەزار ساڵەی هەیە. لە پڕێكدا لە«موترێب» داوا دەكات ئاهەنگی بێداری لێبدات تا مەجلیسی یاران هەستی ببزوێ و هەڵینێ بەرەو سروودی«خوداگایی قەومی».

– لە بەیتی هەوەڵدا **گەهوارەی دەور**: یانێ زەمانە، جیهان، رۆحی جیهانی، عەقڵی خودایی ئەو زاراوانە كە پێخۆری فەلسەفەی «هێگێل» بوون. ئەم دێڕە ئاماژەیە بە لە دایك بوونی هەوەڵ، تەوەللودی یەكەم، دەسپێكی ژیانی مادی. مەولەوی لەم«موكاشفە»دا بە مۆنۆلۆگ روو ئەكاتە خۆی و دەست دەكات بە خود سەرزەنشی و دەڵێ: تاكەی وەك ساوایەك لە بێشكەی زەماندا، بە دەسرازەی خەمۆكی بەستراویتەوە و قامكی غەفڵەت ئەنێی بە دەمتەوە. ئەیەوێ خۆی لە ئائاگایی و بەفیڕۆدانی مەودای ژیان هایدار

بکاتەوە و زەمینە خۆش بکات بۆ دۆزە ڕەواکانی «عەقڵییەتی جیهانی» کە مرۆڤی دەرەوەست کردوە لە هەمبەر ئەوگەوهەرە کە ناوی «عەقڵ و ئاوەز»ی مرۆییە کەمتەر خەم نەبێ.

—دووبارە لە بەیتی دووەمدا، جەختی مەولەوی لە سەر «ئاوەز و عەقڵ»ی مرۆڤ و ژێدەر بوونی عەقڵییەتی تاك و پارێزکردن لە مێکانیزمەکانی«نائاگایی»کە بە لایەلایەی بە سۆزی دایە(زرِدایك، نەفس، هێزە پاڵنەرەکانی دەسەڵاتی وەخت) ناوی لێدەبات. لە ڕوانگەی «هێگڵ»ەوە تیشکی ئەم ئاوەزە لە مێژووی مرۆڤدا، هەمان بەشی خوداگای «ڕۆح» یان «ڕۆحی جیهان»ە[٩].

—مەولەوی زوانی شێعری زۆر ساکار، خۆمالی و شەقامییە. ئەمە یەکێکە لە خاڵە ئەرێنییەکان جوانخاسی شێعری مەولەوی. بەیتی سێهەم بە ناوە دەنگی وشیارکەرەوەی «های» کە وشەیەکی زارەکی و فۆاکلۆرییە، دەستپێدەکا.

‹ های › نە فەرقش هەن ئەو سەذا و تەنسیر/ تا ئەو لاونـاو ئەو مەزەو ئەو شیر. مرۆڤەکان ئاگادار ئەکاتەوە کە فرە وریا بن سۆزی ئەو لایەلایە و ئەو لاواندنەوە، زۆرتر هەڵخەڵەتێنەرە، کاردانەوە هەتاهەتاییە، نەکا ملکەچی ئەم فێڵکارە بن.

— لە بەیتی چوارەم و پێنجەمدا، بایەخوو و ئەرزشەکانی «فەلسەفەی ژیان» دەخاتە بەرچاو و تاکەکان کە خاوەن بەهرەی «ئاوەز»ن، لە پووچەڵخوازی و ژیانی بەتاڵ بەرگرییان لێدەکات. میسداقێك دەخاتە بەرچاو بۆ مرۆڤ. دەڵێ هەر زارۆێك لە گەهوارەی دەوردا نووستوە بێ گومان ڕۆژێك ژیانی ڕوو بە کۆتایی دەڕوات و دەنووسێ بە بەری دایەی قەبرەوە(گۆڕ بەرهەمی ژیانە). دووبارە بایەخی ژیان لە مێژووی مرۆڤ وەبیرمان دێنێتەوە،

مادام ئینسان لە بەستێنەی «ڕۆحی جیهان»ی نەگاتە «ئاگاهی» ژیانەکەی پووچەڵ دەنوێنێ. لە دیدی «هێگێل»یش «ڕۆحی گشتی هەمان سەرچەشنی ئاگاهی ئینسانە»[10].

—لە بەیتی شەشەم و حەوتەمدا، دووبارە جەختکردنە لە سەر هەمان وشیاری و بێداری و ژیانی مەبەستدار کە ژیان ئەوەندەی نەماوە، پشت کۆم بۆتەوە کە ئەڕوانێ بە ڕێدا چاوی هیچ نابینێ، قەزاو قەدەریش وەك قومارچی لە مەتەرێزدایە ژیانی مرۆڤ بدۆڕێنێ و سامانی ژیانی بە تاڵان ببات. جەختکردن و تەئکید لەم دێڕانەدا، نیشانە دەرەوەستی مەولەوییە بە چرکەکانی ژیان و قۆستنەوەی ئامرازەکانی «ئاگاهی» و تێگەیشتن لە ژیانی مێژینە. مەولەوی وەك مرۆڤێکی پێشاهەنگ و پێشرەو، داوای وشیاری کۆیی دەکات بۆ گەیشتن بە «خۆئاگایی». داوا دەکات مل کەچی قوماری قەزا و چاوبەستراوی نەریتی کۆن و بیری دواکەوتوو نەبێت، وەك سوهراب سێپێهری وتەنی: «چشمها را باید شُست، جور دیگر باید دید...». لێرەدایە بە رای من مەولەوی وەك شاعێرێکی ژیر و پێشرەو، بە دیدێکی جیاواز، هێڵە سوور و پاوەنکراوەکان، دابە رزیوو پێش فەرزەکان و مێشکەبەستەلۆکی و کلێڵ دراوەکان دەبەزێنێ و مرۆڤ بەرەو داوەری «عەقڵ و ئاوەز» کە پێوەرێکی پۆزەتیڤی دنیای سەردەمە، ڕێنموونی دەکات.

— لە بەیتی هەشتەم و تادوایی، تەك گۆییەکانی مەولەوی قووڵتر دەبێتەوە باشتر دەڕوانێتە هەناو و مێکانیزمی خەلاق. لەم قۆناغە دەروونی— داهێنانەدا، بە شێوەی مۆنۆلۆگ ڕوو ئەکاتە مونادای«موتریب» —هێمای دەنگی نۆژەنی و بەشارەتی ڕۆحی قەومی— دەخوازێ کە سازێ خۆشتەرزی بۆ لێبدات و ڕۆحە بە خەفڵەت چووەکەی بە ئاهەنگی نوێ ببزوێنێ و لە کۆڕی کۆبەستەی یاراندا(ڕەمزی عەقڵی جەماوەر، کۆمەڵگە) بەرز بێتەوە و کوورەی

زاری بڵێسە بسێنێ، تا لە بەستێنەی ژیاندا تا ماوە داخەکانی نەمێنێ، متمانەبەخش بێ بە ژیان، بۆی ڕۆونە تەنیا تاك بە ڕەجعەت و داوەری ئاوەز و بڕیاری خۆی دەتوانێ گۆڕانکاری لە ژیاندا بەدی بهێنێ، ئەگینا دوای مردن شینی هەڤاڵان هیچ سوودێکی بۆ ئەو نییە، ژێدەر بۆ خۆی تەنیا خۆیە و بەس کە بگا بە خولیای«خۆئاگایی»، یان بۆ لەدایك بوونێکی تر و تەوەللودێکی دووبارە و سەعادەتێکی نەمری و هەتاهەتایی:

هەرکەس تەوەللود دووبارەش نیەن / ئەڵبەت سعادەت ستارەش نیەن[11].

ئەمە هەر ئەو بیرۆکە بوو کە یەکێك لە چەمکە فەلسەفییەکانی «هێگێل»ی پێکهێنابوو. «اندیشە اندیشە را می‌اندیشد و بە خوداگاهی می‌رسد.»[12] واتە: تەنیا ژێدە بۆ ئەندیشە تەنیا ئەندیشەیە کە ئەندیشەی لێ ئەبێتەوە. یان «اگاهی هر قوم، اگاهی از هستی خویش است»[13]. واتە:« ئاگاهی هەر تاك و قەومێك یانێ ئاگاهی لە هەبوونی خودی ئەو قەومە».

سەرچاوەکان:

ایوب رستم، پارسان، سلیمانی، مەلبەندی روشنبیری هورامان ، چاپی دووهەم، ۲۰۰۶ ز

بەلخی مەولەوی(رۆمی)، مەسنەوی مەعنەوی، دەفتەری دووەم، بەیتی ۹۷۸

بهار ملك الشعرا،سبك شناسی شعر یا تاریخ تەتەور شێعری فارسی، به کوشش علیقلی محمودی بختیاری، تهران، مۆسسە مەتبووعاتی علمی، خرداد ۱۳٤۷ ه.ش

تاوەگۆزی مەولەوی، دیوانی شێعر، لێکدانەوەی مدرس عبدالکریم، مەهاباد،چاپ سەیدیان، ۱۳٦٤ه.ش

جەمال رەشید ئەحمەد، لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەربارەی وڵاتی کوردەواری، بەغداد ۱۹۸۸ ز

ساقێب فەر مورتەزا، شاهنامه فردوسی و فلسفه تاریخ ایران، انتشارات قەترە-موعین، تاران ۱۳۷۷ ك.ه

شفیعی کدکنی د. م رەزا، تازیانەهای سلوك، انتشاراتی اگاه

شفیعی کدکنی د.م رەزا، زبان و ادبیات فارسی عمومی، نشر چشمه، چاپ هفدهم، تهران، نشر چشمه، ۱۳۸۲ه.ش

صفی زاده صدیق، مێژووی وێژەی کوردی(تاریخ ادبیات کُردی) ج۱ و ۲، بانه، انتشارات ناجی، ۱۳۷۰ه.ش

محەمەدپوور عادڵ، خانەبەندی شێعر کوردی هەورامی لە دەسپێکەوە تا ئەمڕۆ(ادوار شعر کُردی هورامی از اغاز تا به امروز)، ئامادەی چاپ

محەمەدپوور عادڵ، سۆزی لیریکا لە ئەزموونی شێعری کوردیدا، بەخشکاری ئێحسان تاران، ۱۳۸۸ ك.ه

محەمەدپوور عادڵ، شەبەنگی زوانی کوردی هۆرامی لە گاساکان تا ....، بە هاوکاری مەڵبەندی رۆشنبیری هۆرامان سلیمانی، چاپخانەی بابان، ۲۰۰۸ز

محەمەدپوور عادڵ، وتاری هورمزگان سەرەتای دەسپێکی مێژووی شێعری کوردی، رامان، ساڵی دوازدەهەم، ژمارە ۱۲۹، ۲۰۰۸م

هۆرامی صەیدی، دیوانی شێعر، محمد امین کاردۆخی، سلیمانی، چاپخانەی کامەران، ۱۹۷۱م

یاسمی رشید، کُرد و پیوستگی های نژادی و تاریخی او، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳٦۳ه.ش

* ماستەری زمان و ئەدەبی فارسی، خاوەن ئیمتیاز، بەرپرس و ئەندامی دەستەی سەرنووسەری گوڤاری زرێبار. مەریوان موبایل: ۰۰۹۸۹۱۸۸۷۴۹۹۲۹

ئیمێل: adel_gov_zrebar88@yahoo.com

بەرهەمە چاپکراوەکانی نووسەر:

١- کتێبی «سرودی خەزان» لێکۆڵینەوەی شێوازناسانەی بێسارانی، فارسی، ١٣٨١هـ.ش

٢- کتێبی «شەبەنگی زوانی کوردی هورامی لە گاساکان تا...» مێژوویی-زوانەوانی، سلیمانی چاپخانە بابان، ٢٠٠٨ م

٣- کتێبی «تێروانینێکی نوێ بۆ هێرمنوتیك و راڤەی ئەدەبی»، وەرگێڕان لە فارسی بە کوردی، ناشر مؤسسە چاپ و بڵاوکرنەوەی سلیمانی، کتێبی هەنار، ٢٠٠٩ م

٤- کتێبی «سوزی لیریکا لە ئەزموونی شێعری کوردیدا»، رەخنە و راڤەکاری شێعری کوردی، پەخشکاری ئێحسان تاران ١٣٣٨٨ك

٥- بڵاوکردنەوەی وتاری ئەدەبی-رۆژنامەوانی لە گۆڤار و رۆژنامەکانی باشوور و رۆژهەڵات

٦- بەشداری و خوێندنەوەی وتار لە کونگرە و کۆڕە ئەدەبی و فەرهەنگییەکانی هەرێم و رۆژهەڵاتدا

پەراوێزەکان:

١- نووسەری ئەم وتارە بە پێی ئەو تێکستانە کە لە شێعری کوردی هۆرامیدا هەن، هەر لە «هۆرمزگان» تا شێعری ئێستا(چوارده سەدە) بە حەوت قۆناغ خانەبەندی کردوە یەکەم: قۆناغی«سەرهەڵدان» هورمزگان، یەکەم شێعری نڤیساری(دەهەکانی سەدەی هەوەڵی ک.م). «ماریفەتوو» پیرشالیاری شێعرەکانی پیرشالیارە سیاوی هۆرامی

دووهەم: شیعری«ئوورامەن، مەلحوناتی فەهلەوی یا فەهلەویاتی هۆرامی»، چەشنێکی تر لە سیستەمی بڕگە. وەك سەرچڵ: دەقەکانی دایە تەبرێز هۆرامی(٤ ک.م) ، جلالە خانم لورستانی(٤ ک.م) ، دایە خەزان سەرگەتی(٥ ک.م) ، بابا تایەر(٤ ک.م)، شێخ سەنی هەردەوێڵی(٨ -٧ ک.م) و صەیدی هۆرامی(١٣ ه.ق) و...

سێهەم: شێعری ئایینی «یارسان» کە لە سەدەی دوەمی کۆچیدا سەریهەڵدابوو، تا سەدەکانی دوایی بەردەوام بووە. وەك نموونە: بهلوول ماهی(نیمەی دوەم سەدەی دوەمی ک.م) بابا سەرهەنگ دەودانی(سەدەی چوارەم ک.م)، شاخوشین لورستانی(سەدەی ٥و٤ ک.م) بابا ناوسی سەرگەتی(سەدەی ٥ ک.م) و سان سەهاکی بەرزنجی(سەدەی ٧و٦ ک.م) و ...

چوارەم: قۆناغی «دامێنان و بزاڤی (کرکە)»، لە لیریکای هۆرامیدا. لووتکە بێسارانی و شاعێرانی پاشڕەو(سەدەی ١٢-١١ ک.م).

پێنجەم: «بەردەوامی و فرە دەنگی» لە فۆڕمی لیریکای هۆرامیدا. لووتکە سەیدی هۆرامی (1199/1265 ه.ق -1784/1848م) و شاعێرانی هاودەم و شوێنکەوتوو(سەدەی ١٣-١٢ ک.م).

شەشەم: «هارمۆنیای فۆڕم و ناوەڕۆك» لە لیریکای هۆرامیدا. لووتکە و زایەڵەی بەرزی ئەم خولە: مەولەوی تاوەگۆزی(1221/1300/ک.م) و باقی هاوبەندانی ئەدەبی و شاعیرانی پاشڕەو(سەدەی ١٤-١٣ ک.م)..

حەوتەم: سەرەتای دەسپێکی نوێخوازی شێعری هۆرامی. ئەم بزاڤە چەندساڵێکە سەریهەڵداوە و هێشتا ساوایە و بۆ رسکانی زیاتر نیازی بە کات و مەودا هەیە. (محمد پور، قۆناغەکانی شێعری هۆرامی، ئامادەی چاپ

٢- ئەو هاماوە دەنگ یان ئەو هێشوە دەنگانەتە کە لە پێکهاتەی مورفێم و هێجادا، چڕی دەنگ و مۆسیقا، درووست دەکات و پێکەوە نەگونجانی بڕگە کورت و درێژەکان ئەشارێتەوە و خۆی لەگەڵ کێشناسی عەرووز ، جیا دەکاتەوە و دەبێتە «کومپۆزیسیۆن» یان «ریتم» لە شیعردا و زەمینە بۆ رەخساندنی دینامیکیەت و بزاوتوویی لیریکا ئامادە دەکات. نووسەر بۆ ئەم توخمە زوانییە ناوی «کرکە»ی بۆ پێشنیاز کردوە. محمدپور، سوزی لیریکا لە ئەزموونی شێعری کوردیدا/٧

٣- دەقێکی چەن بەیتی دە بڕگەیی، لە نزیکی شاری سلێمانی کوردستانی باشوور، دۆزراوەتەوە. لە لایەن دوکتۆر سەعیدی کوردستانییەوە، گەییوەتە دەست محمد تقی بهار و پاشان بۆ توێژینەوەی زوانەوانی گەیشتووەتە ئورووپا(بەهار، سبك شناسی شعر/٤٤-٣٩). مامۆستا رەشیدی یاسمی وەکوو بەڵگەیەك لە کتێبی (کرد و پیوستگیهای نژادی او) بۆ کۆنیەتی زوانی کوردی باسی کردوە(یاسمی/١١٩) هەر وەها مامۆستا عەلائەدین سەجادی ئەو پارچە هەڵبەستەی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا تۆمار کردووە. د. جەمال رەشید لە کتێبی لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی... ل. ٥١٦ دا دەڵێ: «هەندێ نووسەری تریش لە کتێبی خۆیاندا باسی ئەم هۆنراوەیانەکردووە، بۆیە بووەتە سەرچاوەیەکیش بۆ مێژوو و ئەتنۆگراف نووسی رووسی بە ناو «ڤلچیڤسکی» کە بڵێت: «ئەم هۆنراوە لە ساڵانی بیستدا لە ناوچەی سلێمانی دۆزراوەتەوە» و بە شێوەیەکی درێژتر باسی ئەو رەوشتانە دەکات کە پێوەندی بە دەقی هۆنراوەکەوە هەیە. هەر وەها «رۆدینکۆ» ئەم هۆنراوەیە وەرگێڕاوەتەوە سەر زوانی رووسی». لێتۆژەرانی ئەم دەقە سوورن لە سەر ئەوەی کە بە سەر پێستە ئاسکێك نووسراوە و لە ئەشکەوتی هەزارمێرد دۆزراوەتەوە و هۆنراوەی «دە بڕگەیی و قاڵبی مەسنەوی» رەسەنن هیچ بەڵگەیەکیش بۆ ساختەکاری ئەم دەقە لە دەستدا نییە. بیگومان ئەم دەقە، پێگەیەکی تۆکمەیە بۆ سەرەتای سەرهەڵدانی، شێعری نویساری کوردی. بۆ ئەوەی هەڵگری توخمی «کرکە» پرەنسیپی رەسەنایەتی مۆسیقای شێعری کوردییە. بڕوانە: (بهار محمد تقی، سبك شناسی شعر/٤٤-٣٩) و (یاسمی/ ١١٩) و (جمال رشید احمد/٥١٦ و ١٢٥ تا ١٢٨) و (محەمەدپوور، هورمزگان سەرەتای دەسپێکی مێژووی نویساری شێعری کوردی، رامان/١٢٩)

دەقەکەی هورمزگان:

هورمزگان رمان، ئاتران کوژان/هۆشان شاردەوە، گەورە گاوران
زۆرکاری ئارەب، کەردنە خاپوور /گنای پاڵەیی، هەتا شارەزوور
شەن وکەنیکان وە دیل بشینا/ مێرد ئازا تلێی وەڕووی هوونینا

٤- رەوشت زەردەشترە، مانۆوە بێ کەس/ بەزیکا نەیکا، هورمز وە هیچ کەس (محەمەدپوور، شەبەنگی زوانی کوردی هۆرامی لە گاساکان تا .../٢٢)

یۆنانییەکان شێعریان بە چوار جۆر دابەشکردوە: حەماسی(پاڵەوانی،Epic)، غنایی(لیریکا، Lyric) ، تالیمی و مۆچیاریئامێز(تعلیمی،Etic)، و نومایشی(Dramatic) . وادیارە شاعێرانی کورد تەنیا ئیهتمامیان بە لیریکا بووە. «لیریك(غنایی)باسکردن لە باری هەست و عاتیفەی تاکی شاعێرانە، بە مەرجێك ئاسۆی واتاکی دوو چەمکی «هەست» و «تاکی» بەرفراوان لە بەرچاو بگرین، یانێ هەموو باری هەستەکان لە نەرمترین هەست تا زبرترینیان بە هەموو واقێعەکانی ژیانەوە. هەستی تاکی بەو واتاو کە لە رۆحی شاعێر سەرچاوە دەگرێ و شاعێریش تاکێکە لە گلێرگە و روحیشی لە هەمبەر هەموو دیاردەکانی گلێرگە بەرپرسیارە». (شفیعی کدکنی، زبان و ادبیات فارسی/ل٦١)

٥- مەولەوی رۆمی لەم بەیتەدا ئاماژەی بەم «عەقڵە گشتییە کردووە:

این جهان یك فکرت است از عقل کل/ عقل شاه است و صورتها رسل (بەلخی مەولەوی/ بەیتی ٩٧٨)

واتە: ئەم جیهانە بیرۆکەی عەقڵێکی گشتییە. عەقڵ سوڵتانە و وێنەکان(شتەکان) رەسوولەکانن

٦- «مینە» واژەیەکی کۆنە لە ئاوێستا(Man) و لە پالەوی(Men) بە مانای «ئەندێشە» هاتوە. (ساقیب فەر/٣٥٩)

٧- ساقیب فەر/ ١٢-٨

٨- ئاوەگۆزی مەولەوی/٤٤٩

٩- ساقیب فەر/١٠

١٠- هەمان/١٠

١١- ئاوەگۆزی مەولەوی/٢٧٩

١٢- ساقیب فەر/١٠

١٣- هەمان/١١